

Відповідальне батьківство як новітня світова тенденція

Остання третина XX століття стала переломним етапом у розвитку людства. Саме цей період характеризується посиленням інтересу до нових тенденцій соціокультурного розвитку, породжених черговою фазою науково-технічного прогресу, глобалізацією суспільних процесів та їх динамікою, сексуальною революцією, другою хвилею фемінізму, а також рухами проти класової, расової та статевої дискримінації. Усі ці зміни не могли не відобразитися на житті пересічних жінок і чоловіків, які були їх свідками або активними учасниками/учасниками.

Становлення постіндустріального інформаційного суспільства потягло за собою зміни, у першу чергу, в статусних позиціях жінок і чоловіків, а також у політичній, соціальній, економічній, культурній, освітній та приватній сферах, що породило низку специфічних проблем у представників обох статей. Серед жінок та чоловіків спостерігається розгубленість у сучасній ситуації: з одного боку – усвідомлення необхідності розширення способів реагування на нові умови життя (наприклад, доцільність збереження балансу сімейної та професійної сфер, потреба залучення татусів до виховання дітей, відхід від стереотипу, за яким жінка – берегиня, чоловік – здобувач засобів до існування, на користь вільному вияву поривань та здібностей), з іншого – тиск традиційних норм та усталених міркувань («так було з діда-прадіда», «так жили наші батьки», «це порушує норми моралі», «а що скажуть люди» тощо).

Проблема полягає в тому, що жінкам і чоловікам треба усвідомити відмінність між соціокультурними особливостями історичного періоду, протягом якого формувалися стереотипи, і реаліями сьогодення. Вектор розв'язання цієї проблеми спрямований на здатність адаптуватися і коригувати свою поведінку відповідно до вимог сучасного життя.

Оскільки жінки в умовах патріархатного суспільства перебувають у підпорядкованій позиції, зазнають дискримінації, тому вони у більшості випадків є ініціаторками політичних та соціально-економічних перетворень, що свідчить

про більшу готовність до змін, а отже, швидшу адаптивність, порівняно з чоловіками. Водночас для багатьох чоловіків зміни усталених канонів життя породжують специфічні труднощі.

Сьогодні все частіше говорять про так звану «кризу маскулінності», що виражається у неможливості чоловіків відповідати новим вимогам часу. І. Кон виділяє такі довготермінові глобальні зсуви, характерні для чоловіків багатьох індустріально розвинених країн і країн, що розвиваються: виробничі відносини, політична сфера, шлюбно-родинні відносини, характер соціалізації, структура гендерних ролей, специфіка чоловічого тіла та критерії чоловічої краси, межі чоловічої емоційної чутливості, взаємини між чоловіками, характер чоловічої сексуальності та ін. [3, с.26-30]. Що стосується виробничих відносин та політичної сфери, то можливість жінок отримати хорошу освіту дозволила їм вийти на політичну арену і ринок праці поряд із чоловіками. Освоєння нових ролей помітно вплинуло на психіку і поведінку представників обох статей. Якщо жінки, залучені до економічного виробництва і політики, мають розвивати в собі рішучість, наполегливість, стійкість, ініціативність, то втрата чоловіками монополії у цих традиційних для них сферах спонукає їх виробляти в собі здатність до компромісу, співпраці, порозуміння, ставити себе на місце іншої людини, що для багатьох породжує певні труднощі.

Поступово трансформуються очікування сучасної молоді щодо сімейних відносин. Чоловік перестав бути єдиним годувальником, що послабило його владу в родині [1, с.22], тому авторитарний стиль поведінки в сім'ї змінюється на авторитетний (І. Кон), що передбачає взаємозамінність у виконанні сімейних ролей, гнучкий розподіл домашніх обов'язків, відповідальність за виховання дітей, спільний внесок у сімейний бюджет та ін.

Сучасна соціалізація хлопчиків також має свої суттєві особливості. З одного боку, спільне навчання з дівчатками дає їм можливість для співпраці та побудови рівних відносин у майбутньому між жінками і чоловіками. З іншого боку, майже тотальне ожіночнення освітньої сфери на всіх її рівнях, а також відсутність батька

у багатьох сім'ях, створює для хлопчика труднощі в пошуку адекватного образу для наслідування.

Зміна гендерних ролей обумовлює формування чоловіків нового типу, чиї почуття і вчинки більше орієнтовані на емоції і менше – на уявлення про владу і стійкість. Чоловіча емоційна сфера також еволюціонувала. Якщо ще у XVIII ст. вияв емоційності чоловіками заохочувався, то XX ст., не без підтримки ЗМІ, сформувало образ непохитного, самовпевненого, безстрашного, агресивного, скупого на емоції супергероя, мачо, який самотійно вирішує всі, в тому числі, емоційні проблеми. Проте в реальному житті ситуація дещо інша. Чоловік не менше, ніж жінка, потребує самовираження та емоційної підтримки. Але намагання відповідати суспільним очікуванням породжує внутрішні (із самим собою) та зовнішні (з оточенням) конфлікти. Достатньо пригадати вислів, що вже став крилатим: «Чоловіки не плачуть. Чоловіки тільки засмучуються», – та його вплив на формування емоційної сфери хлопчика. При дотриманні цієї «норми» у чоловіків часто виникають труднощі із саморозкриттям, довірою своїх почуттів іншим, співчуттям, здатністю емоційно підтримати близьких [1, с.25]. Загальновідомим є факт, що відсутність емоцій не вирішує проблеми, а тільки трансформує її в іншу форму, що виливається згодом в алкоголізм, агресію, суїцид. Останнім часом лікарі все частіше говорять про алекситимію – хворобу, що виражається у неможливості проявляти емоції та сприймати емоції інших людей. Чоловіки – потенційні кандидати на це захворювання.

Ускладнились відносини між чоловіками. Характерна змагальність та ієрархічність стосунків між ними поступово відходить на другий план. Як зазначає І. Кон, перевагу сьогодні здобувають «не стільки фізично найсильніші та найагресивніші, скільки найрозумніші та найкреативніші» [3, с.29]. Саме такі чоловіки сьогодні знаходять прихильність у жінок. Окрім того, ускладнюються стосунки між батьком і сином: якщо раніше характерною була сухість та скупість емоцій, то від сучасних чоловіків очікують, щоб вони більше часу проводили з дітьми, проявляли ніжність, турботливість,

обговорювали свої проблеми, успіхи та невдачі, почуття. Виключно важливою є емоційна підтримка батьком доньки.

Змінився також характер чоловічої сексуальності. Оскільки сексуальна революція XX століття була насамперед жіночою революцією, сучасні молоді жінки очікують від своїх партнерів, у першу чергу, «розуміння, ласки та ніжності», внаслідок чого «поняття сексу як завоювання і досягнення змінюється цінностями партнерського сексу, заснованого на взаємній згоді» [3, с.30].

Стереотипи чоловічої поведінки в Україні протягом всього її історичного розвитку були і залишаються суперечливими. Звернення до недалекого радянського минулого України допоможе прояснити причини сучасних кризових явищ в інституті сім'ї та батьківства.

Радянська влада під впливом праць Енгельса, з одного боку, апелювала до звільнення жінки від рабства та рівності статей у праці. З іншого боку, сформувала образ жінки як особи, що несе повну відповідальність за дітонародження, зробила її пануючою фігурою в сім'ї. Війна фактично зробила основною роль жінки і в економіці. Свій внесок до зростання кризи маскулінності внесли також голод та репресії, що фактично позбавили сім'ю батька, знищили інститут батьківства як такий. У результаті була загублена традиція виконання ролі чоловіка в родині. Ціле покоління дітей виросло без батьків. І хлопчики, і дівчатка виховувалися тільки мамами, які, по можливості, замінювали їм і тат. Стаючи дорослими, вони створювали свої власні родини, але як би їм не хотілося створити повну щасливу сім'ю, дуже часто це закінчувалося невдачею, тому що ні чоловік, ні дружина не мали перед собою моделі чоловічої поведінки в родині, не розуміли, які ж основні функції чоловіка і батька. У результаті чоловік потребував посиленої уваги і опіки, що нагадувало роль дитини. Так, згідно із дослідженнями політолога Е. Шестопал, виховання тих, кому зараз від 40 до 50 років, мало авторитарно-патріархатний характер із переважним диктатом матері та/або бабусі [8, с.25].

До того ж ідеологія тоталітарної системи сприяла перебільшенню одних маскулінних цінностей (товариськість, дисципліна, самовідданість), які досягались за рахунок зменшення інших (енергії, ініціативи, незалежності і самостійності). Щоб досягти життєвого успіху, потрібно було бути не сміливим, а хитрим, не гордим, а догідливим, не самостійним, а піддатливим [5, с.174]. Попри все це чоловіки намагаються підтвердити свою мужність, самоствердитись у традиційній якості чоловіка, гостро переживаючи втрату окремих ознак, що забезпечують маскулінність.

Сучасні вимоги, які чоловіки висувають самі до себе, а також ті, котрі пред'являють їхні близькі, суспільство в цілому і спроможність/неспроможність їх задовольнити, ставлять чоловіків у ситуацію постійного суперечливого вибору, що часто призводить до неврозів і депресій. Окрім того, життя сучасного чоловіка ускладнено факторами, що породжують збільшення чисельності залежних від тютюну, алкоголю, наркотиків, азартних ігор, а також хворих на ВІЛ/СНІД, туберкульоз, цукровий діабет, захворювання серцево-судинної системи. Саме серед чоловіків найбільше випадків насильницької поведінки, злочинності, суїцидів, що призводить до скорочення тривалості життя, від чого програють і чоловіки, і жінки, як на рівні міжособистісних відносин, так і на рівні держави та нації. Отже, підтримувані чоловіками маскулінні цінності обертаються проти своїх творців бумерангом.

Проявом кризи маскулінності та кризи сім'ї є «криза батьківства», що є одним із головних аспектів чоловічої ролі. Батьківство сьогодні розглядають із двох позицій: 1. – батьківство як соціальний інститут; 2. – батьківство як діяльність, практики і стилі поведінки [6].

Про значення батька у житті хлопчика вже наголошувалося. Але варто відзначити, що тато надзвичайно важливий і для дівчинки. Від батьківського ставлення до доньки залежить формування її адекватної самооцінки, самоповаги, позитивного самосприйняття, впевненості у собі та послідовності у своїх діях, оволодіння конструктивними засобами розв'язання конфліктів. Хоча часто,

наслідуючи стереотип, батько відгороджується від виховання дочки, вважаючи це справою матері [2].

Ряд статистичних досліджень свідчить про зростання кількості дітей, які виховуються без батька; незначні (або відсутні) контакти батьків зі своїми дітьми; некомпетентність батьків; небажання, незацікавленість і нездатність здійснювати виховні функції, особливо що стосується догляду за маленькими дітьми [3]. Певною мірою це можна пояснити з огляду на традиційний канон батьківства, що сформувався ще в далекому минулому і закріпився у масовій свідомості: на батька покладалися дві головні функції – захист і матеріальне забезпечення (роль чоловіка як захисника і годувальника). Залежно від історичних та соціокультурних умов життя того чи іншого суспільства, роль батька у сім'ї та вихованні дитини змінювалась, але реальної участі у вихованні дитини він практично не брав (хоча завжди високо цінувалися репродуктивні можливості чоловіка).

Новітня тенденція. Реалії сьогодення, коли чоловіки турбуються про вагітну дружину, супроводжують її під час пологів, виявляють інтерес до опанування «премудростей» піклування та виховання, беруть соціальну відпустку по догляду за дитиною, – свідчать про свідоме ставлення до батьківства, про прагнення чоловіків бути справжніми батьками, а не сторонніми спостерігачами.

Науковці стверджують, що нові чоловіки будуть турбуватися про домашні справи, родина і сімейні стосунки ставатимуть для них все більш цінними. Коло чоловічих інтересів у вільний від роботи час розшириться, в нього будуть включені заняття, пов'язані з творчістю [7].

Ідея відповідального батьківства, тобто залучення та активна участь татусів у вихованні дітей, дуже популярна з причини зниження рівня ризикованої поведінки. У традиційній чоловічій ролі здатність до ризику сприймається як необхідна і схвалювана. Результати довготривалих шведських досліджень свідчать про те, що, коли тато бере безпосередню участь у житті та вихованні

дитини, то краще усвідомлює відповідальність за її розвиток та благополуччя, прораховує ризики, намагається уникати небезпечних ситуацій.

Варто зважати на той факт, що професійна зреалізованість – важливий компонент у структурі досягнень як чоловіка, так і жінки. Тому ще однією причиною популяризації ідеї відповідального батьківства є можливість балансу сімейної та робочої сфер дружини і чоловіка. Таким чином розподіл соціальної відпустки, або варіант, за яким тато у відпустці, мама на роботі – це сімейний вибір, що забезпечує збереження кваліфікації, особисте задоволення обох членів подружжя, покращення матеріального стану сім'ї та країни в цілому.

«Сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення і несе відповідальність за створення належних умов для цього. Батько і мати мають рівні права та обов'язки щодо своїх дітей», – зазначено у Статті 11 Закону України «Про охорону дитинства». Хоча для сучасних чоловіків гостро стоїть проблема «доступу» до дитини, особливо після розлучення. Де-юре – це можливо, де-факто – батько дитини фактично не має батьківських прав. Водночас результати численних соціологічних досліджень свідчать, що причиною значної кількості розлучень є небажання або незмога жінки й надалі самотійно опікуватися тягарем неоплачуваної домашньої роботи й догляду (як за дітьми, так і за хворими родичами) [4, с.364]. Рівноцінний розподіл домашньої роботи є способом запобігання руйнації сім'ї. Саме тому така ідея знайшла своє відображення у шведських національних цілях гендерної рівності, проголошених парламентом (Риксдагом) у травні 2006 року.

Розуміння між батьками, підтримка, самореалізація, баланс сімейного та особистого, змістовне дозвілля, спільна участь у вихованні дітей, рівний розподіл домашньої роботи, як компоненти ідеї гендерної рівності, створюють сімейне середовище, сприятливе для розвитку дитини, дотримання її прав, формування гармонійної особистості. Щаслива сім'я – найкращий життєвий сценарій, приклад для наслідування як дочками, так і синами.

1. Бурейчак Т. Криза маскулінності в теоретичній та емпіричній перспективі // Збірник доповідей Міжнародної науково-практичної конференції «Гендерні теорії, гендерні практики: налагоджуючи мости» / Упорядн. О.Плахотнік, Л.Гуслянова, Т.Ісаєва. – Х.: Райдер, 2008. – 100 с. - С. 22.
2. Калашникова Ю.С. Роль батька в особистісному становленні дівчини-підлітка: http://www.rusnauka.com/22_NIOBG_2007/Psihologia/25228.doc.htm
3. Кон І. Чоловіки, які змінюються у мінливому світі // Ї. – 2003. - №27. – С. 26-30.
4. Лавриненко Н.В. Гендерні відносини в родині. // Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. – К.: «К.І.С.», 2004. – 536 с. – С.364.
5. Митина О., Касперт А., Низовских Н. Идеология маскулинности в России: постановка проблемы и экспериментальное исследование // Общественные науки и современность. – 2003. - №2. – С. 174.
6. Отцовство как социокультурный институт: <http://www.pseudology.org/Kon/Zametki/OtsovstvoSocioInstitute.htm>
7. Трансформация образа мужчины в современной культуре: http://bankrabort.com/work/work_36423.html
8. Шестопал Е. Перспективы демократии в сознании россиян // Общественные науки и современность. – 1996. - №2. – С. 25

С.В. Котова-Олійник,
О.Л. Остапчук